

Марія Кушнарьова,

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,
Фонд Президентів України
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: mariakushn8@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3361-8838>

ПУБЛІЧНІ ІНТЕЛЕКТУАЛИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДОБИ: ЗМІНА ПАРАДИГМИ

Автор проблематизує усталену в дослідницькій літературі думку, відповідно до якої явище публічних інтелектуалів виникло наприкінці XIX ст., і наполягає на тому, що тією чи іншою мірою воно існувало задовго до того, а у загаданий час внаслідок широкого використання інтелектуалами засобів масової інформації вони стали медійними особами. Теперішні інтелектуали є медіатизованими, і це відчутно впливає на їхню діяльність. Виявлено, що зміни соціальних реалій та інформаційної сфери наприкінці XX ст. зумовили зміни запитів публіки, внаслідок чого парадигма діяльності та функції публічних інтелектуалів, вироблені у минулому столітті, втратили актуальність та набули іншої конфігурації.

Ключові слова: публічні інтелектуали, засоби масової інформації, медійність, медіатизація, українські інтелектуали, експерти, медіа-маніпуляція, інтелектуальна автономність.

Актуальність теми дослідження. Явище публічних інтелектуалів уже давно стало неодмінною складовою як глобального інформаційного простору, так і сучасного громадянського суспільства. Це явище не є статичним, на своєму шляху воно пройшло різні етапи, зазнало різноманітних змін. Однак у дослідницькій спільноті побутує думка про те, що публічні інтелектуали від 1980-х років перебувають у занепаді [15, р. 91; 13]. Вочевидь підґрунтям такого висновку стало припущення, що від 1980-х років триває зниження соціального запиту на діяльність публічних інтелектуалів. Утім вчені також вважають, що насправді відбувається «занепад традиційного

для західних демократій образу універсального інтелектуала та поява замість нього інтелектуала-фахівця» [13, с. 24]. З огляду на складність сучасної соціально-політичної ситуації як у світі, так і в Україні, та на потенційну роль, яку публічні інтелектуали можуть виконати у її стабілізації, особливої актуальності набуває завдання з'ясувати, чому згадані 1980-ті роки стали таким поворотним пунктом в історії публічних інтелектуалів, наскільки змінився їхній образ, точніше їхні функції, з чим пов'язані ці зміни, яким, з огляду на них, є комплекс обставин та чинників, що визначає роль і діяльність публічних інтелектуалів, який вплив це має (чи може мати) на громадську думку, отже, на розв'язання суто політичних питань.

Мета статті – на підставі аналізу деяких аспектів історичного шляху формування явища публічних інтелектуалів виокремити причини зміни функцій публічних інтелектуалів наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., визначити ознаки та особливості сучасного етапу їхньої діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. Явище публічних інтелектуалів не зникає з поля зору дослідників упродовж останніх ста років, тому не дивно, що за цей час з'явилося багато наукових та публіцистичних праць, автори яких фокусуються на аналізі цього явища. Засадничі для цього думки висловили у своїх роботах, зокрема, А. Грамші [5] та, пізніше, Ю. Габермас [4] та А. Етціоні. Історію публічних інтелектуалів розробляє у своїх працях К. Шарль. Аналіз сучасного стану явища міститься у розвідках Р. Познера [22], Е. Саїда [24], З. Баумана [14], Д. Зелінського, М. Л. Пірес [21], перспективам інтелектуалів присвячено працю Е. Гулднера. Критичну позицію щодо інтелектуалів мав автор одного з перших творів, їм присвячених, Ж. Бенда [16], причому цей твір, попри те, що йому скоро виповниться 100 років та притаманну йому термінологічну невизначеність, не втратив актуальності. Критичний напрям представлений також працями М. Лілли, Р. Арона, П. Джонсона.

Українські суспільно-гуманітарні студії приділяють проблемі публічних інтелектуалів недостатньо уваги. Зокрема, ця проблема не є дослідженою в історичному аспекті, особливо з огляду на багатий матеріал, що його надає історія України ранньомодерного часу. Натомість дослідники розглядають явище публічних інтелек-

туалів переважно в контексті реалій сучасної української держави, що є актуальним з огляду на динаміку подій упродовж останніх 20 років. Особливо змістовними та конструктивними є матеріали круглих столів, присвячених особливостям діяльності публічних інтелектуалів, що відбулися в Інституті філософії НАНУ у 2014 [9] та 2018 рр. як реакція на політичні трансформації та спроба їхнього осмислення. Також науковці звертають увагу на особливості місії інтелектуалів (Т. Василюк), аналізують їхні публічні звернення (Д. Яковлев) та роль у легітимації влади (Л. Яковлева). Визначення публічних інтелектуалів, запропоноване М. Рябчуком [12], серед українських дослідників набуло мало не класичного статусу. Цілоком у річці зазначених вище тенденцій наукового бачення діяльності інтелектуалів інтерпретує зміни у їхній ролі В. Фадєєв [13], Ю. Половинчак звертає увагу на те, що їхня діяльність відбувається у контексті загальносвітових постколоніальних, популістських та неототалітаристських тенденцій [11]. На особливу увагу заслуговує позиція М. Бойченка [3], позбавлена пафосно-ідеалістичних настроїв, якими позначені деякі дослідження, опубліковані як українськими, так і зарубіжними авторами. Дотичну до явища публічних інтелектуалів проблему філософської публіцистики розглянули Н. Хамітов та С. Крилова. Вкрай помічними для розуміння контексту та перспектив діяльності публічних інтелектуалів є висвітлення особливостей сучасного комунікаційного середовища М. Закіровим [7] та Г. Бахтіною [1].

Процес дослідження ґрунтувався на теоретичних засадах і методологічних принципах історизму та об'єктивності, системного підходу, відбувався з використанням загальнологічних методів і прийомів дослідження (аналіз, синтез, узагальнення тощо), які застосовувалися в поєднанні з контент-аналізом.

Однією з найбільших проблем сучасного суспільного знання є визначення, чи принаймні більш-менш чітко окреслення явища, котре стає об'єктом дослідження. Це повною мірою стосується явища публічних інтелектуалів. Спроб запропонувати визначення було зроблено чимало. Українські дослідники, визначаючи явище публічних інтелектуалів, часто спираються на думку М. Рябчука: «Публічні інтелектуали – це люди розумової праці, які мають певне

публічне ім'я і авторитет і мають достатню відвагу та компетентність висловлюватися публічно з найрізноманітніших суспільно важливих питань. У цьому сенсі вони є певною суспільною інституцією – інституцією громадянського суспільства» [12]. У цьому визначенні можна загалом погодитися з усім, крім згадки про «відвагу і компетентність» – далеко не завжди і не всім, щоб «висловлюватися публічно з суспільно важливих питань», потрібна відвага, тут все залежить від реалій часу та країни, в яких відбувається діяльність особи. Що стосується компетентності, то її рівень зазвичай прямо чи опосередковано визначає сам інтелектуал, тому він, знову-таки, зазвичай високий. З огляду на це, на увагу заслуговує інше непряме визначення, загалом теж позбавлене натяку на пафос, яке належить дослідникам В. Датті та В. Сільверман: «Хоча визнання за інтелектуалами права говорити залежить від їхніх культурних та інтелектуальних досягнень та їхньої слави, для того, щоб когось вважали інтелектуалом, ця особа повинна бути залучена до громадських справ» [17, р. 2].

У дослідницькій літературі усталеною є думка про те, що традицію публічних інтелектуалів започаткував Е. Золя у 1898 р. публікацією «Я звинувачую». Проте відповідно до іншої думки, історія публічних інтелектуалів як явища розпочалася задовго до цієї ефектної події [22, р. 26; 16, р. 31]. Цей підхід має рацію, оскільки публічна сфера у тому чи іншому варіанті існувала упродовж всієї історії людства, відповідно, з давніх часів певні особи, маючи різні наміри, робили цю публічну сферу ареною своєї діяльності, вважаючи за можливе чи потрібне впливати на громадську думку, яка, знову-таки, у тому чи іншому варіанті теж існувала. Прикладів таких осіб можна навести багато, починаючи від Сократа чи Горація з його оспівуванням Октавіана Августа. До них слід долучити деяких осіб, згодом канонізованих церквою, діяльність яких цілком дозволяє вважати їх тогочасними публічними інтелектуалами, зокрема, Бернарда Клервоського (згадаймо його вражаючий вплив на поширення ідеї Другого хрестового походу); Данте, Петрарку, Мак'явеллі, Еразма Роттердамського, численних проповідників, які користувалися великою популярністю в різних країнах Європи мало не до XVIII ст. Безумовно, яскравими тогочасними публічними інтелектуалами

в українських землях можна вважати авторів полемічної літератури (Г. Смотрицький, І. Вишенський, К. Сакович, Й. Галятовський, Л. Баранович та інші), які, використовуючи різноманітні форми активності (написання літературних творів, викладання, проповідництво тощо), провадили потужну діяльність з формування громадської позиції населення українських земель з приводу релігійних та, ширше, світоглядних питань від кінця XVI до початку XVIII ст.

У домодерні часи ступінь взаємопроникнення публічної та приватної сфер був настільки високим, що серед дослідників досі точаться суперечки щодо наявності тоді публічності та приватності як таких, їх окремішності. Ю. Габермас запропонував вважати кінець XVII ст. часом інституціалізації публічної сфери [4, с. 67–80], тобто її оформлення, перетворення на стійку складову громадського простору, що у випадку публічних інтелектуалів проявилось, по-перше, у розвитку відповідних медіа (поширення друкованих видань), по-друге, у виокремленні певних форм реалізації інтенції до публічності (кав'ярні, салони тощо), по-третє, у визнанні важливості публічності як способу існування суспільства. Це, своєю чергою, уможливило інституціалізацію публіки як аудиторії, котра, маючи необхідний освітній рівень, свідомо своїх інтелектуальних і громадських потреб, налаштована на сприйняття нових думок і поглядів. Тому цілком органічним видається паралельний процес – інституціалізація публічних інтелектуалів. Яскравим і переконливим доказом на підтвердження цієї тези є помітний вплив на громадську думку Британії, політичні процеси в цій державі діяльності британських публіцистів початку XVIII ст. Д. Дефо, Дж. Свіфта, А. Поупа, інших, але особливо Г. Болінгброка, якого вважають «батьком політичної журналістики» [4, с. 141].

Також публічним інтелектуалом можна вважати автора одного з наріжних для північно-американської ідентичності творів «Здоровий глузд» Т. Пейна. Громадсько-політичне значення цього твору для майбутніх США складно переоцінити, він є важливою віхою історії цієї держави та її народу.

Однак відповідно до традиції, що склалася, дослідники зазвичай, оминаючи своєю увагою згаданих вище діячів, акцентують увагу на

діяльності французьких просвітителів (Ш. Монтеск'є, Ф. Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, інші).

Перша половина XIX ст. з характерними для неї романтичними та вільнолюбними настроями уможливила появу в різних країнах цілої низки літераторів, які, ставши визнаними класиками національних літератур, здійснили такий помітний вплив на сучасників своєю громадянською позицією чи навіть діяльністю (Дж. Байрон, А. Міцкевич, Ш. Петефі, А. Дюма, Т. Готье та інші), що можна говорити про певну тенденцію. Вона яскраво реалізувалася також і в українському середовищі у діяльності Т. Шевченка, П. Куліша, М. Максимовича, інших осіб.

Якісні зміни в історії публічних інтелектуалів розпочалися у другій половині XIX ст., яка позначилася не тільки зрушеннями у розвитку індустріального виробництва та засобів зв'язку, а також формуванням різноманітних потужних суспільних та політичних рухів. Ці явища склали економічно-соціальне підґрунтя подальшого утвердження публічної сфери як специфічної соціальної інституції. Натомість інтелектуальне підґрунтя цього процесу утворилося внаслідок розбудови у багатьох тодішніх країнах порівняно демократичної системи регулярної середньої та вищої освіти, що, по-перше, сформувало значну читацьку та інтелектуальну публіку як таку, по-друге, сприяло численним важливим відкриттям як теоретичного, так і прикладного характеру у галузі природничих наук, що своєю чергою змінило уявлення людей про світ. Саме у другій половині XIX ст. актуальною для цієї інтелектуальної публіки стає антропологічна – в широкому сенсі – проблематика, проявом чого став помітний інтерес до філософських, історичних та інших творів. Саме це зробило А. Шопенгауера, Е. Ренана, Ф. Ніцше та інших науковців і письменників не просто фахівцями з певних наукових проблем, а публічними особами, ідеями та думками яких цікавилися досить широкі верстви населення. Справжнім публічним інтелектуалом, який займався не тільки творчістю, а й громадянською діяльністю, в той час можна вважати, зокрема, Ч. Дікенса [22, р. 9]. В українському контексті найяскравішими взірцями тогочасних публічних інтелектуалів були, насамперед, І. Франко, який поєднував визначну літературну творчість з масштабною громадською та політичною

діяльністю, та Б. Грінченко. Так публічна сфера отримала своїх потенційних лідерів.

Наприкінці XIX ст. потенційні лідери перетворилися на актуальних, оскільки вони отримали засоби впливу, точніше, засоби швидкої трансляції своїх поглядів якнайширшим колам громадськості. Таким засобом стала преса у вигляді великої кількості різноманітних газет, що відрізнялися періодичністю виходу, ідейною позицією, тематичними, політичними та жанровими перевагами власника чи видавця тощо. Але всі вони були зацікавлені у тиражах, підписниках, продажах і мали можливість блискавично, як на ті часи, реагувати на події. З огляду на все вищевикладене, згадану на початку цієї статті публікацію Е. Золя «Я звинувачую» у 1898 р. насправді складно вважати першим виступом першого публічного інтелектуала. Вона стала початком відліку діяльності медійного інтелектуала, оскільки спричинений цією публікацією суспільний резонанс наочно довів можливості засобів масової інформації дуже швидко та мало не всеохопно поширювати певні ідеї, уможливаючи швидку консолідацію чи, навпаки, фрагментацію суспільства тощо. На підтвердження цього треба зазначити, що письменника після цього маркували саме як «інтелектуала», який з відомого письменника перетворився на «голос Франції», здобув статус лідера думок, ставши авторитетом навіть для тих, хто до цього ніколи не читав його творів, тож зрозуміло, чому інтерес до суто художніх творів Е. Золя після цього його виступу пережив помітний сплеск.

Величезна аудиторія ЗМІ, до яких з часом додалися радіо та кіно, обопільні потреби громадськості та інтелектуалів один в одному та у ЗМІ спричинили справжній розквіт явища публічних інтелектуалів, який починається у 30-ті роки XX ст., коли до когорти публічних інтелектуалів увійшли Р. Роллан, Б. Шоу, Е. Синклер, А. Ейнштейн та інші відомі особи, які долучилися до організації громадської протидії фашистським рухам, підтримки республіканських сил Іспанії, боротьби з нацизмом. Письменники та науковці, усвідомлюючи, що до їхнього голосу прислухаються, використовували свій соціальний капітал задля впливу як на широкі народні маси, так і на керівників країн. Транслюючи свої думки на широкий загаль, вони впливали на формування громадської позиції населення різних країн

та навіть сприяли вирішенню окремих соціальних та міжнародних проблем. Їхня діяльність широко висвітлювалася тодішніми ЗМІ, сприяючи популярності як конкретних осіб, так і взагалі самого явища публічних інтелектуалів, чому слугували перші резонансні, хоча й не дуже успішні спроби об'єднання інтелектуалів (проведення I та II Міжнародних конгресів письменників на захист культури, відповідно, у 1935 та 1936 рр.).

Після Другої світової війни популярність інтелектуалів збільшилася. 1950-60-ті роки були позначені мало не загальним налаштуванням на громадську активність – саме тоді відбувалися міжнародні рухи, спрямовані на засудження війни у В'єтнамі та заборону ядерної зброї, масові протести проти расової дискримінації (США), протидія радянському втручання (Чехословаччина), травневі події 1968 р. (Франція), «відлига» (СРСР) тощо. Необхідність осмислити трагічний досвід війни та тоталітарних систем, загострення почуття відповідальності та усвідомлення жаклих перспектив, що виникли через винайдення та застосування ядерної зброї, змусила інтелектуалів (Ф. Жоліо-Кюрі, Л. Полінг, Б. Рассел, А. Швейцер, Ж.-П. Сартр та інші відомі вчені та письменники) помітно посилити ступінь публічності власної громадської діяльності, вдатися до утворення відповідних організацій та рухів. Ці два чинники – наявність потужного суспільного запиту та активна позиція публічних інтелектуалів – сприяли їхньому перетворенню на справжніх «зірок» тодішнього світу та підвищенню престижу цього явища як такого.

Наприкінці 80-х – у 90-х роках ХХ ст. соціальний контекст починає змінюватися. Економічна стабільність, припинення «холодної війни» та подальше зникнення СРСР, принаймні формальне вирішення певних болючих громадських проблем, а також питомі зміни у кіно- та музичній індустрії спричинили яскраво виражений седативний вплив на громадські настрої. Це у свою чергу проявилось, по-перше, у зниженні інтересу до політичної проблематики, посиленні попиту на розважальний контент, що спричинило розквіт масової культури та притаманних їй культурних практик, по-друге – у розчаруванні у правильних високодуховних ідеях, котрі пропагували інтелектуали. Здається, що тогочасна публіка нарешті усвідомила те, що саркас-

тично констатував Ж. Бенда ще наприкінці 1920-х років: «Завдяки інтелектуалам людство дві тисячі років чинило зло, але при цьому шанувало добро» [16, р. 31].

Наприкінці ХХ ст. сама ідея «шанування добра» набула ознак дискусійності. Тодішня інтелектуальна публіка, приспана добро-бутом, розчарована у самій ідеї боротьби, зачарована постмодернізмом, притаманними йому грою, іронією, прагненням деконструкції, вважаючи прісними, занадто простими і тому нецікавими як щирість та справжність, так і спричинені ними дії, віддала перевагу розумуванню перед мисленням, що відповідним чином вплинуло не тільки на дискурс, а й на його смислове наповнення. На думку Р. Познера, вплив «езотеричного, обскурантистського, призначеного для втаємничених» стилю Р. Барта, Ж.-Ф. Ліотара, Ж. Лакана та Ж. Дерріда призвів до того, що інтелектуали, «прагнучи харизми, джерелом якої була незрозумілість, не могли чи не хотіли писати так, щоб їх розуміла позауніверситетська публіка» [22, р. 26]. Не дивно, що з часом інтелектуальні тексти, автори яких ефектно жонгливали характерними для цього напрямку лексикою та набором прізвищ певних інтелектуальних «зірок», почали викликати стійку асоціацію з «мистецтвом для мистецтва», не позбавленим своєрідної чарівності, але позбавленим помітного конструктиву та приреченим на скороминушість, до того ж, його справді погано розуміла «позауніверситетська публіка». Природно, що інтелектуали та публіка почали віддалятися одне від одного. Як зауважила Л. Шашкова, «елітарність інтелектуалів у демократичному суспільстві не є продуктивною» [9, с. 65], адже чим інтелектуальна еліта є ефектнішою з точки зору власних інсайдерів, тим вона є незрозумілішою для широкого загалу, а якщо мало хто розуміє, чого особа прагне, їй складно стати лідером. У такий спосіб інтелектуали самі доклалися до того, що в публіки зародилося припущення щодо їхньої непотрібності.

Але паралельно відбувається протилежний процес. Економічна стабільність та актуальні на початку ХХІ ст. тренди особистого розвитку спричинилися до формування у певної частини представників «середнього класу», тобто тієї верстви суспільства, яка має більш-менш сталі пристойні статки та відповідний рівень освіти, мало не на підтвердження ідей А. Маслоу, бажання відчувати себе

«причетною до культури, до престижу», за влучним висловом відомого українського письменника та видавця В. Капранова [10], внаслідок чого помітно збільшилася чисельність читацької публіки, відвідувачів інтелектуальних заходів тощо, отже, аудиторія публічних інтелектуалів. Втім, не можна оминати увагою те, що згадане вище «ефектне жонгливання» причарувало певну частину публіки, ступінь інтелектуальної самооцінки якої підвищувався просто від усвідомлення того, що вона сприймає лексику, яка їй здається вишуканою та небанальною. І хоча емпіричним шляхом виокремити саме цю частину вкрай складно, запит на інтелектуальність, справжню чи удавану, безумовно, працює на користь сучасних публічних інтелектуалів.

Початок ХХІ ст. позначився стрімким розвитком інформаційних технологій, інтернету, загостренням кліматичної кризи, посиленням міжнародного тероризму, міграційних проблем тощо. Ілюзія, що у світі панує загальна згода, почала зникати, а її місце заступило усвідомлення жорсткої необхідності вирішувати вкрай важливі болючі соціальні проблеми.

Відповідно змінився і суспільний запит на діяльність публічних інтелектуалів. Опосередковано уявлення про це можна скласти, ознайомившись зі списком 100 публічних інтелектуалів, укладеним у 2005 р. журналом *Foreign Policy* на підставі опитування, в якому взяли участь понад 20 тис. респондентів. Як зазначили укладачі, «список стосується впливу на суспільство, а не особистих досягнень» [25]. Зі 100 осіб, що увійшли до цього списку, дев'ять позначені як економісти, дев'ять представляють літературу, 12 – природничі науки, причому діяльність семи з них у той чи інший спосіб пов'язана з екологічною проблематикою. Всі інші (понад 60 осіб) – це соціологи, філософи, політологи, психологи, тобто діячі в галузі суспільно-гуманітарного знання. Така диспозиція загалом досить точно відображає особливості інтересів та пререференцій інтелектуальної частини громадськості. Прикметною є вкрай невелика частка, яку становлять автори художньої літератури, що загалом відображає сучасний стан красного письменства у світі, для якого характерні відсутність яскравих визнаних проводирів та стильових новацій. Особливо переконливо це видається у порівнянні з професійною приналежністю згаданих вище інтелектуалів ХХ ст.

Також заслуговує на увагу перша десятка цього списку. Лідером, причому з помітним відривом, став Н. Чомські, якого, судячи зі згадок у ЗМІ та дослідницькій літературі [24, р. 92; 20, р. 70; 23], вважають публічним інтелектуалом № 1 у світі. Друге місце посів історик та письменник У. Еко, далі розташувалися біолог Р. Докінз, драматург В. Гавел, публіцист К. Гітченс, економіст П. Кругман, філософ Ю. Габермас, економіст А. Сен, біолог Дж. Даймонд, літератор С. Рушді.

На жаль, у подальшому Foreign Policy змінив формат цього списку і підхід до його формування, зокрема, у 2017 р. видання визначило The Top 100 Global Thinkers, що вже є показовим. «Мислителів» укладачі списку згрупували у 10 окремих категорій, причому в The Top 10 of the Last 10 Years першу позицію обійняв Strongman, тобто певні керівники певних країн (Сі Цзіньпін, В. Орбан, Р. Дутерте, Р. Ердоган, Д. Трамп) на чолі з В. Путіним [26]. Досить складно зрозуміти, на яких підставах цих політиків проголосили «мислителями». Загалом таких списків упродовж останніх 20-ти років було укладено чимало, але їх укладачі по-різному їх називають, обирають різні критерії для формування списку тощо, тому якісь більш-менш точні висновки зробити складно.

Вкрай показовим є наявне серед дослідників протиставлення вже згаданого Н. Чомські та Б.-А. Леві [23]. Якщо перший представляє тип інтелектуала, так би мовити, в чистому виді, «людину знання», то другий якраз сконцентрований великою мірою на громадських справах: серед іншого, він відомий своєю активною позицією щодо військових дій у Косові, Сирії та в Україні.

Наведений стислий екскурс дає змогу зробити висновок про те, що впродовж модерного періоду серед публічних інтелектуалів переважали вчені та письменники, а «бути інтелектуалом означало піднятися над своєю професією чи художньою галуззю і перейнятися глобальними проблемами істини, судження та смаку свого часу» [13, р. 2]. Інтелектуали модерної доби справді переймалися універсальними проблемами – правди, справедливості, миру, формулюючи настанови чи засади, на яких суспільство мало будувати свою діяльність, тобто пропагуючи те саме «добро», яке мав на увазі Ж. Бенда у наведеному вислові. Таких інтелектуалів можна

було вважати саме універсальними (А. Етціоні), але наприкінці ХХ ст. універсальний інтелектуал почав втрачати актуальність. Причина була в тому, що змінювалися не тільки інтелектуали, змінювалася передусім публіка. Видається за доцільне виокремити принаймні два чинники, що зумовили ці зміни.

Першим чинником можна вважати стрімке поширення амбівалентного, якщо не відверто скептичного, ставлення до лідерства як такого. Згадані вище риси економічного та соціального становища впродовж останніх 50 років разом із характерними для сучасного суспільства тезами про виключну цінність індивідуальності, індивідуального психологічного комфорту, індивідуального самовираження, граничного пом'якшення контролю, відмови від примусу призвели до того, що, за влучним висловом В. Єрмоленка, суспільство тепер – це «децентралізована маса, індивідуалізована маса. Маса, яка рухається в різних напрямках. (...)». Ця маса – це безліч малих мереж, кожна з яких хоче бути автономною і унікальною» [5]. Усвідомлення власної унікальності та бажання бути автономним погано корелюється з необхідністю коритися бодай якомусь лідеру чи принаймні зважати на нього.

Другий чинник пов'язаний з когнітивною діяльністю. Розвиток інформаційних технологій та інтернету створили у переважній кількості користувачів враження легкої доступності інформації, що дало змогу дослідникам позначити роботу сучасного користувача з інформацією як «інформаційне самообслуговування», причому у користувача виникає враження, що ця діяльність не потребує якоїсь попередньої підготовки, оскільки завдяки необмеженому доступу до, наприклад, «Вікіпедії» та аналогічних баз даних засвоювати знання можна дуже легко, просто, не докладаючи зусиль, тобто виникає «ілюзія доступності пізнавальних дій» [1], точніше, виникає ілюзія їх повної успішності, причому ці дії може робити будь-хто, адже в наш час часто трапляється так, що, висловлюючись коректно, «люди, які персоніфікують антиінтелектуалізм, не усвідомлюють даної проблеми» [1]. Оскільки для побутової свідомості характерно підміняти інтелект, тобто здатність здійснювати мисленнєві операції відповідно до логічних законів, норм і правил, суто інформаційним наповненням пам'яті, у особи, яка лише отримує інформацію,

виникає ілюзія успішного самостійного мислення, а це нейтралізує усвідомлення потреби у інтелектуальному керівникові, котрий, спрямовуючи процес мислення, формуючи його алгоритм, мінімізує ймовірність недоліків та помилок.

Однак це «інформаційне самообслуговування» відбувається у сучасному інформаційному просторі, який пропонує людині величезний обсяг інформації, але ця інформація здебільшого подається або відвертими дилетантами, і тоді якість цієї інформації є низькою, або, навпаки, висококваліфікованими професіоналами, котрі, переслідуючи маніпулятивні цілі, свідомо подають інформацію у спрощеному чи спотвореному вигляді, прагнучи сформувати у реципієнтів певне ставлення, викликати у них враження сенсаційності, підживити наявні конспірологічні настрої [9, с. 397]. Особа робить вибір на користь тієї інформації, яка, на думку цієї особи, є ймовірною та істинною, тобто особа має верифікувати інформацію, але оскільки зробити це надзвичайно важко, постає потреба у кваліфікованих порадах, причому досить конкретного характеру, тому потрібен не стільки «лідер думок», скільки спеціаліст.

Далі припустимо, що з допомогою фахівця-експерта чи без нього, поживу для розуму сформовано, інформацію сприйнято, опрацьовано, висновки зроблено, але далеко не завжди можна зрозуміти, що ці висновки означають, тому потрібен інтерпретатор, тобто особа, яка є чи позиціонує себе, знову-таки, як спеціаліст у певних галузях.

Тож у підсумку самостійне мислення масової людини виявляється у великій кількості випадків не таким самостійним, яким воно їй здавалося. А. Грамші зауважив: «Усі люди є інтелектуалами, так можна було б сказати; але не всі люди виконують у суспільстві функцію інтелектуалів» [5, с. 124]. І хоча він написав це у 1930-х рр., повна реалізація першої частини цього вислову у варіанті «всі люди вважають себе інтелектуалами» відтермінувалася на майже 100 років, а от друга частина виявилася помилковим судженням видатного мислителя, оскільки А. Грамші не знав і не міг знати, що за 100 років велика частка людей якраз позиціонуватиме себе як інтелектуалів і намагатиметься виконувати в суспільстві цю функцію, а станеться це через максимальне удоступнення засобів для реалізації

цих намірів завдяки поширенню соцмереж. Згадане вище усвідомлення власної унікальності та бажання бути, точніше, здаватися собі інтелектуально самостійним, великою мірою підживлюються саме цією впевненістю у власному потенціалі до інтелектуального лідерства. Людям, які вважають, що вони можуть бути інтелектуальними лідерами, інтелектуальний лідер як джерело настанов не потрібний, їм потрібний помічник-спеціаліст, який може спорядити інструментом, тобто певною інформацією для досягнення цілей, причому цілі є здебільшого особистими. Тому якщо наприкінці XIX – у першій половині XX ст. інтелектуали задавали спосіб та якість ставлення до певних суспільно-політичних явищ і таких інтелектуалів можна назвати «універсальними», то наприкінці XX – на початку XXI ст. актуальними є інтелектуали-фахівці – вузько-спеціальні аналітики, яких умовно можна позначити як «експерти». Тому правильніше говорити не про занепад інтелектуалів, а про зміну парадигми діяльності та функцій інтелектуалів у сучасному світі.

Сама наявність та ступінь потреби особи в інтелектуальному лідері універсального чи фахового характеру визначається, серед іншого, її уявленням про власну інтелектуальну автономність, яку дослідники визначають як «саморегуляцію своєї епістемічної незалежності: коли і як приймати авторитет інших в епістемічних питаннях, коли і як приймати тільки власний авторитет» [19, р. 190]. Слід наголосити, по-перше, на тому, що тут ідеться саме про епістемічні питання, тобто проблеми універсального характеру, по-друге, на тому, що тут фігурує автономність, тобто поняття, яке в політичних дослідженнях позначає відсутність панування зовнішніх сил, непідпорядкування їм. Також слід наголосити, що проблематика інтелектуальної автономності набула помітної розробки упродовж приблизно останніх 30 років, що є симптоматичним.

Інтелектуальна автономність, судячи з наведеного вище, якраз передбачає індивідуальну розробку універсальних проблем особою, котра хоче, чи вважає за можливе, робити це на власний розсуд. Щоб досягти успіхів, ці дії мають бути результатом критичного мислення, яке поєднується з «хорошим епістемічним досвідом» [19, р. 187], але оцінка стану власного критичного мислення та епістемічного досвіду залежить від особистого досвіду інтелектуальної практики

та ступеня схильності і здатності до рефлексії, отже, знову-таки, є вкрай суб'єктивною.

Опосередковано маркером того, що особа або переоцінила свій потенціал, або навпаки, не претендує на згадану інтелектуальну автономність, є потреба саме в інтелектуальному лідері універсального характеру. Судячи з показників продаж книгарень, зокрема в Україні, з творів авторів, яких можна вважати публічними інтелектуалами універсального характеру, найбільшою популярністю користуються книги В. Франкла («Людина в пошуках справжнього сенсу» тощо) [8, с. 63]. Не можна не звернути увагу на те, що ці твори побачили світ у 1950-х роках, тобто вони зовсім не є сучасним доробком. Ще своєріднішою є ситуація у США: за даними книготоргівлі, згадані праці В. Франкла користуються помітною популярністю, але їх залишили далеко позаду книги з різноманітних духовних практик, насамперед індійських авторів [Там само], що є опосередкованим свідченням на користь чергової хвилі розчарування тамтешньої аудиторії у західному типі мислення. З іншого боку, оскільки у згаданих творах ідеться про найзагальніші настанови чи засади людської особистості, можна вважати, що сучасні читачі, сконцентровані на власній особі, саме ці твори вважають універсальними.

На перший погляд, універсальними можна вважати також твори, які стисло і доволі популярно пояснюють глобальні процеси, що відбуваються у сучасному світі. Їхніх авторів – С. Гокінга, Ю. Н. Харарі, Н. Фергюсона та ін.. – можна було б вважати класичними публічними інтелектуалами, але вони не інтегровані (і не були, у випадку С. Гокінга) у громадську діяльність, хіба що принагідно публічно висловлювалися з деяких суспільних питань. З іншого боку, їхній аудиторії – особам, ступінь інтелектуальної автономності яких є високим, це і не потрібно. Вони також не потребують порад для того, щоб визначитися із засадами та настановами, натомість фокусуються на конкретніших проблемах, хоча й світового масштабу. Судячи з того, що твори цих авторів здобули статус бестселерів [Там само], цей сегмент читацької публіки є доволі помітним.

Власне, більшість теперішніх інтелектуалів можна вважати «універсалами» хіба що з огляду на сучасні реалії, адже шановану

лінію «Золя – Роллан – Расселл – Сартр – Фуко та інші» вони продовжують виключно за ступенем глобальності питань, які вони обговорюють, але не за настановами своєї діяльності, оскільки «благо людей», яким би наївним чи ідеалістичним не здавалося б це тривіалізоване словосполучення, їх насправді цікавить мало, причому насамперед тому, що через окреслений вище комплекс соціально-економічних та світоглядно-когнітивних чинників воно насправді мало цікавить переважну частину публіки, точніше воно цікавить і публіку, і «універсалів» украй абстрактно, навіть формально, як згадане «добро» у вислові Ж. Бенда.

Певному зниженню громадського інтересу до інтелектуалів-«універсалів» сприяло також і те, що їхнє завдання за означенням полягало у тому, щоб змусити аудиторію думати, мислити, аналізувати тощо, але тепер це не є актуальним, оскільки доба постправди робить основним чинником дій людини її емоційну сферу, аж ніяк не мисленнєву [7, с. 30–31]. Тому «універсалам», щоб не втратити актуальність, довелося підвищити ступінь емоційного впливу своїх виступів та взагалі ступінь їхньої перформативності, що в перспективі могло б перетворити їх на такий собі інтелектуальний стендап, підтверджуючи тезу про поширення інфотейнменту.

З наведених вище причин наприкінці XX – на початку XXI ст. актуальними є інтелектуали-фахівці – «експерти». «Експерти» представлені досить розмаїтим складом спеціалістів у найрізноманітніших галузях – від історії до військової справи. Вони у своїх творах і виступах, начебто не претендуючи на всеохопні узагальнення, подають чи пояснюють, знову-таки, начебто суто фактичний матеріал, який очікувано цікавить людей, які не є спеціалістами в певній галузі, причому ці «неспеціалісти» можуть мати різний ступінь інтелектуальної автономності. Перевагою «експертів» є те, що, оскільки реципієнт усвідомлює, що він не є спеціалістом у певній галузі, інформація, яку «експерт» подає щодо цієї галузі, не створює у реципієнта підстав для виникнення враження власної інтелектуальної неспроможності, а люди зазвичай прихильно ставляться до тих, хто сприяє підвищенню їхньої власної самооцінки чи принаймні не знижує її. До того ж, у реципієнта виникає враження, що «експерт» не загрожує цій автономності, оскільки

він не претендує на визначення засад, тобто на домінування над особистими настановами реципієнта. Це сприяє залученню до аудиторії «експерта» осіб, які можуть досить ревно ставитися до збереження власної інтелектуальної автономності.

Пересічна публіка не знає чи не зважає на те, що для того, щоб стати «експертом» для ЗМІ, особа мусить пройти досить жорсткий відбір як за «анкетними даними» (вік, стать, раса, національність/ громадянство тощо), так і за «благонадійністю» у тому значенні, в якому це розуміє певний ЗМІ. За авторитетним свідченням Е. Саїда, «для того, щоб ви стали експертом, вашу кандидатуру мають затвердити відповідні керівники, вони інструктують вас щодо мови, авторитетів, на котрих ви посилаєтесь, тез, які ви обстоюєте. Це набуває особливого значення, коли йдеться про чутливу та/чи прибуткову галузь знань» [24, р. 77]. Навіть якщо прямі впливи формально начебто відсутні – наприклад, коли «експерт» має власний сайт, канал «Ютуб» чи просто сторінку у соцмережі, – вплив на висловлювання «експерта» може здійснюватися непрямыми шляхами. Це пов'язано з тим, що «експерти» не просто подають інформацію, вони, залежно від власної кваліфікації, більш або менш приховано, відтак більш або менш віртуозно впливають на громадську думку.

Власне, суть діяльності публічного інтелектуала і полягає у впливі на громадську думку, тобто у зміні поглядів, думок, намірів, смаків публіки, що дає дослідникам підстави стверджувати, що інтелектуали пріоритезують «трансформативний спосіб дії», за допомогою якого вони «створюють публіку» [23]. За влучним зауваженням М. Бойченка, це споріднює публічних інтелектуалів з політтехнологами, хоча політтехнологи воліють залишатися в тіні, а інтелектуали – навпаки, «прагнуть стати знаменитими» [3, с. 93].

Завдання впливу на публіку знову змушує зосередитися на її особливостях. У згаданих 1980-х роках Р. Якобі визнав: «Публіка змінилася за останні десятиріччя, навіть століття. Публіки, яка виривала з рук одне в одного памфлети Томаса Пейна чи годинами стоячи, слухала дебати Авраама Лінкольна зі Стівеном Дугласом, практично не існує; тривалість її уваги зменшується, захоплення телебаченням зростає. Читацької публіки, можна сказати, вже

немає» [Цит. за: 20, р. 72]. За пів століття, що минуло від змалювання цієї картини, телебачення втратило свої позиції, а його місце заступив інтернет та соцмережі, з яких провідну роль посів Twitter (X) з лімітованою кількістю символів у повідомленні. Це разом із загальним налаштуванням на відкриту чи приховану відмову від вдумливого тривалого читання перетворило нашу добу на «час коротких фраз і думок» [1] з усіма подальшими наслідками для мислення та комунікації, а саме для визначення найефективніших засобів впливу на публіку, змістивши пріоритети з тексту на зображення, з читання на споглядання, з логічних операцій на емоційні відгуки, з ретельного обдумування на миттєве інстинктивне реагування. Підґрунтя для цього повною мірою забезпечують інтернет та сучасні ЗМІ.

Інтелектуали не могли нехтувати таким майданчиком, що є для них трибуною, з якої для них бажано не зникати надовго. Постійна присутність у інфопросторі передбачає, що особа має сподобатися чи, принаймні, запам'ятатися публіці. У такий спосіб інтелектуал стає залежним не тільки від публіки, а насамперед від того образу, який сприймає публіка і який створюють медіа, відповідно, особа формує свою діяльність з огляду на медіа, на їх внутрішню логіку та технології, що, своєю чергою, означає, що медіа, впливаючи на діяльність особи, починають її формувати. Тому якщо Е. Золя можна вважати, як запропоновано вище, першим медійним інтелектуалом, то теперішні інтелектуали є медіатизованими [18, р. 113].

Образ є неодмінною складовою діяльності публічного інтелектуала. Саме тому, за М. Бойченком, інтелектуал – завжди прагматик, який конструює свій соціальний і етичний образ, що є значною мірою рольовим, інструментальним, але таким, що має романтичний ореол [3, с. 99] борця за щось високе та важливе (правду, свободу, істину, державу тощо). Це істотно підвищує ступінь перформативності діяльності інтелектуала, споріднюючи її з шоу-бізнесом. Задля створення виняткового враження інтелектуалам доводиться вдаватися до вживання ефектних ходів і фраз, навіть якщо вони можуть спричинити скандал чи щось схоже на те, до посилення ступеня акторства як способів «надавати популярності ідеям, які в сухому науковому викладі не викликають захоплення й розуміння у

мас» [3, с. 93]. Саме це закидають згаданому вище Б.-А. Леві, який, на думку К. Робіна, «змушує нас почуватися так, начебто перед нами актор, надто уважний до аудиторії, який надто переймається тим, як його сприймають, і взагалі він більше нагадує селебріті» [23], на відміну від «правдивого інтелектуала» Н. Чомські. Це не означає, що комусь акторство чуже, а комусь – ні. Інтелектуали можуть обирати для себе різні образи, як-от Н. Чомські та його образ «живого класика», на який він, безперечно, заслужив своїми лінгвістичними дослідженнями. Як би там не було, всі ці засоби прямо чи опосередковано приводять до того, що об'єктом впливу публічного інтелектуала стає не інтелектуальна сфера публіки, а її емоційний бік.

Не дивно, що це викликає стійкі асоціації із засобами впливу, характерними для постправди та інфотейнменту. Але особливо слід наголосити на тому, що, оскільки вище йшлося про переважну популярність інтелектуалів-«експертів», застосування цих засобів впливу саме ними є, по-перше, дещо неочікуваним, що збільшує їх ефективність. По-друге, обговорення неглобальних, отже, начебто неважливих, на перший погляд, тем за відповідної кваліфікації мовця може стати приводом для непомітних пересічних публіці маніпуляцій, і звичайнісінька розмова про ціни на ліки чи стан роздрібної торгівлі може легко перетворитися на засіб для розхитування влади чи фрагментації суспільства, тобто виступи інтелектуалів-«експертів» часто є прикладами медіаманіпуляції.

Окреслені вище тенденції, що визначають діяльність публічних інтелектуалів та запит публіки на їхні думки у сучасному світі, певною мірою стосуються й українського контексту. Українські сучасні публічні інтелектуали представлені різними постатями, серед яких є як справжні медіазірки (О. Забужко, Я. Грицак та ін.), так і автори, чия популярність назагал є помірнішою, але акцентованішою у спеціалізованих інтелектуальних колах (В. Єрмоленко, Й. Зісельс, М. Маринович та ін.). Вони здобули статус публічних осіб завдяки власній діяльності з формування громадського дискурсу, який охоплює як стратегічні питання (магістральний шлях країни), так і оцінки конкретних дій влади з точки зору розв'язання проблем державотворення. Це дає можливість вважати їх саме «універ-

салами», тобто публічними інтелектуалами універсального характеру. В Україні це набуває виняткової ваги, оскільки впродовж понад 30 років незалежного існування питання про напрям її поступу вирішувалося щоразу з деякими варіаціями в залежності від політичної волі, а під час повномасштабного російського вторгнення наша країна змушена шукати відповіді на питання екзистенційного характеру, і тому всі згадані питання наразі є справді універсальними. Позиція різних інтелектуалів, уже згаданих вище та деяких інших (зокрема С. Дацюка чи, особливо, А. Баумейстера) є різною в залежності від вирішення ними питання, позначеного найвищим ступенем універсальності, а саме бачення ними вектора розвитку України, тому їхні виступи привертають увагу великої різноманітної аудиторії.

Проте навіть поверхове ознайомлення з українським сучасним контентом інтернет-ресурсів та ЗМІ дає змогу зробити висновок про те, що в теперішній Україні, як і у світовому інформаційному просторі, надзвичайно актуальним є саме тип «експерти» – їхню кількість складно порахувати, а кількість переглядів їхніх виступів чи дописів вражає. Зокрема, справжніми медіа-персонами, впізнаними, з власними прихильниками та противниками, стали особи, відомі як «військові експерти»: С. Грабський, О. Мусяченко, М. Самусь, І. Ступак, О. Жданов, Р. Світан, Є. Дикий, і тут згадано тільки деяких із них. Вони висловлюються щодо поточної оперативної обстановки, стану українських сил оборони, проблем озброєння тощо. Канали «Ютуб» з їхніми виступами мають мільйони підписників, а окремі коментарі сенсаційного характеру можуть набрати до 100 тис. переглядів за добу. Це свідчить про великий попит на їхні думки. Така затребуваність «експертів» виникла внаслідок стану загальної невизначеності, об'єктивної складності поточних процесів, громадського інтересу до певних галузей, зокрема військової справи та питань озброєння, що зріс експоненційно, але насамперед – через неналежним чином вибудовані відповідно до реалій військового часу офіційну інформаційну політику та комунікацію. Безумовно, слід зважати на те, яку роль у виникненні цієї кількості переглядів відіграв рівень професійної підготовки відповідних smm-спеціалістів. Можна припустити, що з окресленої ситуації мають зиск, вочевидь, самі «експерти»,

які, ставши медіазірками, набули соціальний капітал та збільшили власні фінансові статки, а також інтернет-ресурси, що надали їм майданчики для виступів. Проте це не найголовніше.

Як наголошено вище, рівень «експертів», на відміну від «універсалів», позначений помітно більшими можливостями для маніпуляцій громадською думкою, в реаліях сучасної України це означає, що причинами будь-яких проблем – від впливу погодних умов на врожай до просування військ РФ – можна оголосити дії влади або її бездіяльність, сприяючи виникненню у реципієнта враження безперспективності, навіть початкової неповноцінності української державності як такої. На цьому рівні найпростіше задіяти емоційний бік реципієнта, оскільки відомо, що саме те, що стосується побутових щоденних проблем, найшвидше і найлегше викликає емоційний відгук.

Також треба взяти до уваги те, що в наш час, коли певні гравці на полі інформаційного простору не вважають за обов'язкове дотримуватися норм і правил, багато хто може позиціонувати себе як експерта з якоїсь галузі, а пересічний реципієнт, почувши чи прочитавши слово «експерт», не буде дошукуватись, ким є ця особа та чи має вона підстави так себе називати, а буде приймати на віру все, що ця особа каже.

Вище йшлося про перформативність у діяльності публічного інтелектуала. Вона притаманна більше «універсалам», ніж «експертам». «Експерти», які за означенням є інформаторами, виконуючи певне соціальне замовлення на постачання інформації, тобто інструментальну функцію, позиціонують себе як професіонали, фахівці, спеціалісти, які виступають «по суті», і тому використання ними відвертих шоу-елементів видавалося б дивним і викликало б в аудиторії нерозуміння. Натомість ті «універсали», які прагнуть насамперед запам'ятатися, мають для цього справити на публіку яскраве враження, тому вони якраз зацікавлені у формуванні та підтримуванні певного власного образу, що склався; у перетворенні власних виступів на «театр одного актора» (найяскравіший приклад – О. Забужко); у ефектних фразах (як-от слоган В. Портникова: «Я хочу, щоб люди, які зі мною погоджуються, були в екстазі, а які не погоджуються, були в інфаркті» [2]). Однак ця перформативність

розчаровує і навіть відлякує певну частину публіки, зацікавлену в отриманні конструктивних відповідей на нагальні питання, натомість позбавлені артистизму, принаймні, на непрофесійний погляд, «експерти» постають як серйозні люди, що володіють інформацією. Це ще раз підкреслює важливість саме «експертів» з огляду на масштаб їхнього потенційного впливу на аудиторію.

Отже, запропонований аналіз функціонування явища публічних інтелектуалів дає змогу зробити кілька висновків. Приклади окремих осіб, яких можна вважати публічними інтелектуалами, можна знайти вже в історії античності, їхня кількість та вплив їхньої діяльності збільшуються в часи середньовіччя та ранньомодерної доби. Відомий виступ Е. Золя позначає початок доби медійних інтелектуалів, а сучасних публічних інтелектуалів, з огляду на ступінь їхньої залежності від медіазасобів, можна вважати медіатизованими. Зміни у стані громадської думки та настроїв, а також вражаючий розвиток інформаційних технологій спричинили до того, що тип «універсального» інтелектуала, який був яскравою ознакою громадської сфери упродовж XX ст., на початку XXI ст. поступився за ступенем актуальності типу інтелектуала-«експерта». У реаліях сучасної України саме представники цього типу провадять комунікацію, яка може бути використана певними силами задля маніпуляцій громадською думкою в їхніх інтересах.

Список бібліографічних посилань

1. Бахтіна Г. Інформатизація суспільства та проблема «кліпового мислення». *Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*. URL: <https://kpi.ua/1102-7> (дата звернення: 10.07.2025).
2. Бліндюк М. Чому інтелектуалів (не) чують? *Коридор*. URL: <https://korydor.in.ua/ua/opinions/chomu-intelektualiv-ne-chuiut.html> (дата звернення: 22.08.2025).
3. Бойченко М. Соціальне та етичне самоконструювання інтелектуалів. *Філософська думка*. 2014. № 2. С. 90–103.
4. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості / пер. з нім. А. Онишка. Львів : Літопис, 2000, 318 с.

5. Грамші А. В'язничні зошити. Київ : Вперед, 2017, 418 с.
6. Єрмоленко В. Допис користувача Volodymyr Yermolenko. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/volodymyr.yermolenko/posts/я-не-люблю-слова-популізм-бо-як-на-мене-воно-нічого-конкретного-не-означає-важли/10156650303758358/> (дата звернення: 14.07.2025).
7. Закіров М. Комунікаційні інструменти конструювання реальності епохи постправди. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 69. С. 26–39. <https://doi.org/10.15407/np.69.026>
8. Кушнарьова М. Б. Публіцистичність як маркер сучасної мистецької сфери (український досвід і загальносвітовий контекст). *Культурологічна думка*. 2024. Т. 26. № 2. С. 61–70. <https://doi.org/10.37627/2311-9489-26-2024-2.61-70>
9. Лисий І., Головаха Є., Єрмоленко А., Сікора І., Гардашук Т., Шашкова Л., Гамкало М. Інтелектуали у сучасному світі: український контекст. *Філософська думка*. 2014. № 2. С. 52–68.
10. Міллер І. Що не так із «Книжковим Арсеналом»? *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/kyiv/news/knizhkovij-arsenal-2025-kapranov-hostro-rozkritikovav-orhanizatsiju-festivlju-1061924.html> (дата звернення: 01.08.2025).
11. Половинчак Ю. Феномен публічних інтелектуалів та їх роль у осмисленні викликів воєнного часу. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек : матеріали Міжнар. наук. конф. (3–5 жовт. 2023 р.)* / відп. ред. О. М. Василенко, відп. секр. М. В. Іванова. Київ, 2023. С. 396–398.
12. Рябчук М. Про роль публічного інтелектуала в суспільстві. *ZAHID.NET*. URL: https://zaxid.net/pro_rol_publichnogo_intelektuala_v_suspilstvi_n1119740 (дата звернення: 10.08.2025).
13. Фадєєв В. Українські інтелектуали: в режимі витіснення. *Критика*. Січень – лютий 2004, число 1–2. С. 24–25.
14. Bauman, Zigmunt. Legislators and interpreters: on modernity, post-modernity and intellectuals. John Wiley & Sons, 2013, 224 p.
15. Baert, Patrick, Misztal Barbara. Introduction: a special issue on public intellectuals. *International Journal of Politics, Culture, and*

Society. Vol. 25. No 4, December 2012. Pp. 91-93. <https://doi.org/10.1007/s10767-012-9125-4>

16. Benda, Julien. *The Betrayal of the Intellectuals*. Boston. Beach Press, 1956, 189 p.

17. Datta, Venita, & Silverman, Willa Z. Introduction: New Approaches to Intellectuals and Dreyfus Affair. *Historical Reflections / Reflexions Historiques*. Vol. 24. No 1. Spring 1998. Pp. 1-26.

18. Hjarvard, Stig. The Mediatization of Society. A Theory of the Media as Agents of Social and Cultural Change. *Nordicom Review* 29(2008) 2, pp. 105-134.

19. McPhee, Russell, & Cox, Damian. Intellectual autonomy as the aim of critical thinking. *Educational Philosophy and Theory*. Vol. 57, 2025. Issue 2. Pp. 186-196. <https://doi.org/10.1080/00131857.2024.2412759>

20. Marshall, P. David, & Atherton, Cassandra. Situating public intellectuals. *Media International Australia*. No. 156. August 2015. Pp. 69-78. <https://doi.org/10.1177/1329878X1515600109>

21. Pires, Maria Laura Bettencourt. Public intellectuals – past, present and future. *Comunicaz2o & Cultura*, n.º 7, 2009, pp. 115-130.

22. Posner, Richard A. *Public Intellectuals: A Study of Decline*, with a New Preface and Epilogue. Harvard Univ. Press, 2009, 456 p.

23. Robin, Corey. How Intellectuals Create a Public. *The Chronicle of Higher Education*. URL: <https://www.chronicle.com/article/how-intellectuals-create-a-public/> (Last accessed: 24.08.2025).

24. Said, Edward W. *Representations of the Intellectual*. The 1993 Reith lectures. Vintage Books, a division of Random House, Inc. New York. 1996. 121 p.

25. The Top 100 Public Intellectuals. *Infoplease*. URL: https://www.infoplease.com/culture-entertainment/prospectfp-top-100-public-intellectuals#google_vignette (Last accessed: 15.08.2025).

26. The Top 100 Global Thinkers. *Foreign Policy*. URL: <https://foreignpolicy.com/2019-global-thinkers/> (Last accessed: 15.08.2025).

References

1. Bakhtina, H. (n.d.). Informatyzatsiia suspilstva ta problema “klipovoho myslennia” [Informatization of society and the problem

of clip thinking]. *Natsionalnyi tekhnichniy universytet Ukrainy “Kyivskyi politekhnichniy instytut imeni Ihoria Sikorskoho” – National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”* [in Ukrainian]. Retrieved July 10, 2025, from <https://kpi.ua/1102-7>

2. Blindiuk, M. (2019). Chomu intelektualiv (ne) chuiut? [Why are intellectuals (not) heard? *Korydor – Corridor* [in Ukrainian]. Retrieved August 22, 2025, from <https://korydor.in.ua/ua/opinions/chomu-intelektualiv-ne-chuiut.html>

3. Boichenko, M. (2014). Sotsialne ta etychne samokonstruiuvannia intelektualiv [Social and ethical self-construction of intellectuals]. *Filosofska dumka – Philosophical Thought*, 2, 90-103 [in Ukrainian].

4. Habermas, Yu. (2000). Strukturni peretvorennia u sferi vidkrytosti [The structural transformation of the public sphere]. (A. Onyshka, Trans). Lviv: Litopys [in Ukrainian].

5. Gramshi, A. (2017). Viaznychni zoshyty [The prison notebooks]. Kyiv: Vpered [in Ukrainian].

6. Yermolenko, V. (2019). The post of Volodymyr Yermolenko. *Facebook* [in Ukrainian]. Retrieved July 14, 2025, from <https://www.facebook.com/volodymyr.yermolenko/posts/я-не-люблю-слова-популізм-бо-як-на-мене-воно-нічого-конкретного-не-означає-важли/10156650303758358/>

7. Zakirov, M. (2023). Communication tools for constructing reality of the Post-Truth era. *Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 69, 26-39 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.69.026>

8. Kushnarova, M. (2024). Publicistic as a marker of modern artistic sphere (Ukrainian experience and world context). *Culturology Ideas*, 26(2), 61-70. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.37627/2311-9489-26-2024-2.61-70>

9. Lysyi, I., Holovakha, Ye., Yermolenko, A., Sikora, I., Hardashuk, T., Shashkova, L., & Hamkalo, M. (2014). Intelektualy u suchasnomu sviti: ukrainskyi kontekst [Intellectuals in the modern world: Ukrainian context]. *Filosofska dumka – Philosophical Thought*, 2, 52-68 [in Ukrainian].

10. Miller I. Shcho ne tak iz «Knyzhkovym Arsenalom»? [What is wrong with “Book Arsenal”?]. (2025). *Hlavkom – Hlavcom* [in Ukrainian]. Retrieved August 1, 2025, from <https://glavcom.ua/kyiv/news/>

knizhkovij-arsenal-2025-kapranov-hostro-rozkritikovav-orhanizatsiju-festivlju-1061924.html

11. Polovynchak, Yu. (2023). Fenomen publichnykh intelektualiv ta yikh rol u osmyslenni vyklykiv voiennoho chasu [Phenomenon of public intellectuals and their role in understanding of the wartime challenges]. *Library. Science. Communication. Topical issues of libraries' preservation and innovative development. Proceedings of the International Scientific Conference, 3-5 October 2023* (pp. 396-398). Kyiv [in Ukrainian].

12. Riabchuk, M. (2010). Pro rol publichnogo intelektual v suspilstvi [On the role of public intellectual in society]. *ZAHID.NET – ZAHID.NET* [in Ukrainian]. Retrieved August 10, 2025, from https://zaxid.net/pro_rol_publichnogo_intelektuala_v_suspilstvi_n1119740

13. Fadieiev, V. (2004). Ukrainski intelektualy: v rezhymi vytisnennia [Ukrainian intellectuals: in ousting mode]. *Krytyka – Critique*. Sichen-liutyi, chyslo 1-2, 24-25 [in Ukrainian]

14. Bauman, Z. (2013). Legislators and interpreters: on modernity, post-modernity and intellectuals. John Wiley & Sons.

15. Baert, P., & Misztal B. (2012, December). Introduction: a special issue on public intellectuals. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 25(4), 91-93. <https://doi.org/10.1007/s10767-012-9125-4>

16. Benda, J. (1956). The betrayal of the intellectuals. Boston, Beach Press.

17. Datta, V., & Silverman, W. Z. (1998). Introduction: new approaches to intellectuals and Dreyfus Affair. *Historical Reflections / Reflexions Historiques*, 24(1). Spring, 1-26.

18. Hjarvard, Stig. (2008). The Mediatization of Society. A Theory of the Media as Agents of Social and Cultural Change. *Nordicom Review* 29(2), pp. 105-134.

19. McPhee, R., & Cox, D. (2025). Intellectual autonomy as the aim of critical thinking. *Educational Philosophy and Theory*, 57(2), 186-196. <https://doi.org/10.1080/00131857.2024.2412759>

20. Marshall, P. D., & Atherton, C. (2015, August). Situating public intellectuals. *Media International Australia*, 156(1), 69-78. <https://doi.org/10.1177/1329878X1515600109>

21. Pires, M. L. B. (2009). Public intellectuals – past, present and future. *Comunicaç2o & Cultura*, n.º 7, 115-130.

22. Posner, R. A. (2009). *Public intellectuals: a study of decline*. Harvard Univ. Press.

23. Robin, C. (2016). How intellectuals create a public. *The Chronicle of Higher Education*. Retrieved August 24, 2025, from <https://www.chronicle.com/article/how-intellectuals-create-a-public/>

24. Said, Ed. W. (1996). *Representations of the intellectual*. The 1993 Reith lectures. Vintage Books, a division of Random House, Inc. New York.

25. The Top 100 public intellectuals. (2005). *Infoplease*. Retrieved August 15, 2025, from https://www.infoplease.com/culture-entertainment/prospectfp-top-100-public-intellectuals#google_vignette

26. The Top 100 global thinkers. (2017). *Foreign Policy*. Retrieved August 15, 2025, from <https://foreignpolicy.com/2019-global-thinkers/>

Стаття надійшла до редакції 01.09.2025.

Mariia Kushnarova,

PhD (Philosophy), Senior Researcher,
Foundation of the Presidents of Ukraine
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: mariakushn8@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3361-8838>

**Public Intellectuals in the Information Age and Their Audience:
the Paradigm Has Changed**

The author problematizes the idea which is general for public intellectual studies, that this phenomenon had started with famous open letter by Émile Zola in 1898 concerned with the Dreyfus affair. The author's point is that certain persons who could be considered public intellectuals, could be found even in antiquity, and they were not unique persons later. Zola's performance marked the dawn of media intellectuals, and modern public intellectuals, for the degree of their presence in information space, could be considered as mediatized persons. The degree of media influence on public intellectual activity, as well as mass desire to acquire intellectual autonomy, or pretension to gain it, widespread public ambivalence to leadership, prevailing of individualistic values, and illusion that information self-service could one guarantee success for sure, which became almost common, - all have made the ground for intellectuals to change the paradigm of their activity designed in the last century. In the 20th century, intellectuals set the way and quality of public attitude to important

political processes and events, they acted in help to solve global issues, so that time intellectuals could be marked as “universal” ones. In the early of the 21st century, the model of “expert” which was called to perform quasi-instrumental function of informant, or person, who performs the role of information source, gained conspicuous popularity. Performativity as the way for public intellectuals to reach audience, to catch and hold its attention, is emphasized, and very fact that it is especially in demand during post-truth and infotainment eras, is stressed. As to public intellectuals in Ukraine, both “universal” and “expert” are present amongst them. The persons of the first model try to deal with existential issues which Ukraine has to solve to overcome the Russian aggression, but it is “expert” who is of especially great importance now, since “experts” maintain public communication on the hottest issues, and it could be used by certain forces to manipulate public opinion to achieve their goals.

Keywords: public intellectuals, mass media, Ukrainian intellectual, experts, media manipulation, intellectual autonomy.